

## РОЗДІЛ 7

# АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/46>

### ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

### PROTECTION OF HUMAN RIGHTS UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL: GENERAL THEORETICAL ASPECTS

Бахчев К.В., к.ю.н.,  
декан факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності  
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена актуальним питанням захисту прав людини в умовах воєнного стану. Актуальність обраної теми підтверджується тим, що права та свободи людини і громадянина є складовими елементами правової сутності людини, що, насамперед, виявляється в її відносинах з будь-якими іншими людьми та громадськими, політичними інститутами і безпосередньо з самою державою.

В дослідженні зауважено, що існуючі наукові опрацювання захисту і забезпечення прав людини в умовах воєнного стану носять переважно несистемний, некомплексний характер. Акцентовано увагу на важливості конституційно-правового регулювання суспільних відносин щодо обмеження прав людини в особливих умовах. Наголошено, що права людини є тим засобом, що обмежують публічну владу, запобігаючи їй свавілля. Саме тому права людини є характерною рисою демократичного державно-правового режиму, а також залишається певна проблема щодо конституційно-правового статусу людини і громадянина, а саме у відповідній частині втілення конституційних принципів, безпосередньої реалізації всіх прав і свобод, а також гарантування їх обов'язкового захисту в умовах воєнного стану.

У змісті даної статті ми дослідили актуальні питання, що стосуються захисту прав людини в умовах воєнного стану, зауважили на їх законодавчо-прийнятих обмеженнях та звернули увагу на ті права та свободи, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану. Також, ми розглянули найгрубіші порушення міжнародного права з боку країни-агресора та акцентували увагу на забороні катування, адже вона відображає одну з фундаментальних цінностей демократичного суспільства, а обов'язок держави полягає у повазі та захисті права на гідність за будь-яких умов.

Резюмовано, що в умовах воєнного стану у громадян нашої країни може примусово відчужуватися майно, яке визначається необхідним для потреб держави, наприклад: транспортні засоби, мисливська зброя та інше. Вартість відчуженого майна компенсується на підставі документа, що безпосередньо містить висновок про вартість такого майна, а відповідна компенсація може проводитися одразу чи після закінчення дії правового режиму воєнного стану.

**Ключові слова:** правовий режим воєнного стану, права та свободи людини, право на гідність, право на життя, свобода думки, віросповідання, вибору роботи, переміщення, доступ до юстиції, обмеження прав і свобод людини.

The article is devoted to topical issues of human rights protection under martial law. The relevance of the chosen topic is confirmed by the fact that the rights and freedoms of a person and a citizen are constituent elements of a person's legal essence, which, first of all, is manifested in his relations with any other people and public, political institutions and directly with the state itself.

The study noted that the existing scientific studies on the protection and provision of human rights in conditions of martial law are mostly non-systematic, non-complex in nature. Attention is focused on the importance of constitutional and legal regulation of social relations regarding the restriction of human rights in special conditions. It is emphasized that human rights are the means that limit public power, preventing its arbitrariness. That is why human rights are a characteristic feature of a democratic state-legal regime, and there is also a certain problem regarding the constitutional-legal status of a person and a citizen, namely in the relevant part of the implementation of constitutional principles, the direct realization of all rights and freedoms, as well as guaranteeing their mandatory protection in the conditions of martial law.

In the content of this article, we examined the current issues related to the protection of human rights under martial law, noted their legislative limitations and drew attention to those rights and freedoms that cannot be restricted even under martial law. Also, we considered the most serious violations of international law by the aggressor country and emphasized the prohibition of torture, because it reflects one of the fundamental values of a democratic society, and the duty of the state is to respect and protect the right to dignity under any conditions.

It is summarized that in the conditions of martial law, the citizens of our country can be forcibly expropriated property that is determined to be necessary for the needs of the state, for example: vehicles, hunting weapons, etc. The value of alienated property is compensated on the basis of a document that directly contains a conclusion on the value of such property, and the corresponding compensation can be carried out immediately or after the end of the legal regime of martial law.

**Key words:** legal regime of martial law, human rights and freedoms, right to dignity, right to life, freedom of thought, religion, choice of work, displacement, access to justice, restriction of human rights and freedoms.

**Постановка проблеми.** Права та свободи людини і громадянина виступають основними соціальними цінностями, які безпосередньо забезпечуються та охороняються державою. Зміст Конституції України ґрунтовно регулюють положення цього інституту, що свідчить про те, що в українському суспільстві людині, а особливо забезпеченню та захисту її прав, свобод та законних інтересів, приділяється особлива увага. Щодо вирішення певних питань та актуальних проблем відносно обмеження чи незаконного порушення прав людини Україна ставить дуже серйозно та виносить їх завжди на перше місце.

В умовах сучасності, у зв'язку із вторгненням окупаційних військ країни-агресора на територію нашої незалежної держави, законодавчою владою було схвалено низку певних змін та доповнень до чинних нормативно-правових актів, що безпосередньо регламентують порядок дій органів влади України, а також її громадян саме в умовах воєнного стану. Також, державною владою було прийнято рішення про встановлення певних обмежень прав та свобод людей, задля відповідного забезпечення їх життя та здоров'я. Однак, слід пам'ятати, що чинне законодавство нашої країни закріплює перелік тих прав та сво-

бод, які не можуть обмежуватися, навіть під час дії правового режиму воєнного стану на всій території України.

**Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми.** Питанню захисту і забезпечення прав та свобод людини, а також їх обмеженню приділено значна кількість наукових праць, як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Серед них можна виділити наукові праці таких вчених, як: О. Аврамова, О. Жидкова, О.Р. Дашковська, І.С. Загоруй, Ю.В. Кириченко, А.М. Колодій, П.М. Рабінович, М.І. Саєнко, В. Селіванов, Д.М. Шибаніц, О.В. Пушкіна, М.І. Хавронюк, А.М. Колодій та інші. Значний науковий внесок значачених вище науковців є досить великим, однак, умови сьогодення вимагають дослідження більш ширшого спектру даного питання саме в умовах воєнного стану. Висвітлення загальнотеоретичних аспектів нашого дослідження базується на теорії прав людини, що витікає з природного, невідчужуваного та невід'ємного характеру прав людини. Принципи даної теорії достатньо висвітлено у працях вітчизняних учених, як С. Головатий, Д. Гудима, М. Козюбра, А. Кучук, П. Рабінович, та ін.

А. Кучук в своєму дослідженні цілком слушно зазначає про те, що «сьогодні більшість держав визнала існування невід'ємних (природних) прав людини. Це, своєю чергою, спричиняє необхідність реалізації принципу «держава для людини», а не «людина для держави» [1, с. 238]. Ці принципи вбачають виняткову вагомість під час захисту і забезпечення прав людини в умовах воєнного стану.

**Метою статті** є висвітлення загальнотеоретичних аспектів захисту прав людини в умовах воєнного стану, а також їх законодавчо-прийнятих обмеженнях.

**Виклад основного матеріалу.** Захист прав людини під час воєнного стану є важливою та актуальною темою дослідження в Україні та в інших країнах світу, особливо в умовах збройного конфлікту та нестабільної політичної ситуації. Згідно зі звітом Організації Об'єднаних Націй за 2020 рік, кількість порушень прав людини в світі зросла на 20% порівняно з попереднім роком. Значна кількість цих порушень пов'язана з конфліктами та воєнними діями.

В Україні з 2014 року триває збройний конфлікт на сході країни, внаслідок чого порушення прав людини стали щоденною реальністю. Зокрема, за даними Офісу Верховного комісара ООН з прав людини, в період з 14 квітня 2014 року по 30 червня 2022 року було зафіксовано 13 442 випадки порушень прав людини на тимчасово окупованій території України.

У контексті підвищення ефективності захисту прав людини під час воєнного стану в Україні та в інших країнах світу, важливо забезпечити ефективність механізмів захисту прав людини, що може включати зміцнення правоохоронних органів, ефективну судову систему, а також співпрацю з міжнародними органами та механізмами.

Наскільки успішно будуть вдосконалені механізми захисту прав людини під час воєнного стану в різних країнах, залежить від багатьох чинників, таких як політична воля, фінансові ресурси, рівень корупції та взаємодії між різними органами влади та суспільством. Також важливо враховувати регіональні та культурні особливості, адже підходи до захисту прав людини можуть відрізнятися в різних країнах [2].

Дослідження проблематики захисту прав людини під час воєнного стану складається з комплексу питань, які вимагають детального аналізу та розгляду.

Однією з ключових тем, яка потребує дослідження, є питання про правовий статус людини під час воєнного стану. Воєнний стан може призвести до тимчасового обмеження прав та свобод людини, таких як право на життя, свобода думки, віросповідання, вибору роботи, переміщення, доступ до юстиції та інших прав. Однак, захист прав людини під час воєнного стану залежить від того, які обмеження можуть бути введені в дію в рамках законодавства

та міжнародного права, а також які гарантії забезпечуються для збереження основних прав та свобод людини.

Ще одним важливим аспектом є питання про захист прав жінок та дітей під час воєнного стану. Жінки та діти зазвичай є особливо вразливими в умовах воєнного конфлікту. Вони можуть стати жертвами насильства, знущань, експлуатації та інших форм порушення прав. Захист прав жінок та дітей вимагає розробки та впровадження спеціальних заходів, таких як превентивні програми, соціальна підтримка, доступ до освіти та медичних послуг та інших форм захисту.

Отже, актуальність даної теми дослідження для України виходить із потреби захищати права людини в умовах воєнного конфлікту та забезпечувати справедливість, безпеку та розвиток суспільства у майбутньому.

Також, важливим необхідно акцентувати, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод виступає істинним оперативним елементом в захисті прав людини. Виняткову природу Конвенції її деякі особливості, які полягають в її функціонуванні в незалежному режимі і беруть власний практичний розвиток завдяки прецедентному праву Європейського суду з прав людини [3]. Необхідно акцентувати, що цей нормативний документ встановлює особливе підґрунтя для прийняття чинної Конституції України, бо нині майже усі національні правові акти несуть в собі принципи норм міжнародних стандартів. Важливим моментом є ратифікація до національного законодавства принципів і положень Конвенції захисту прав людини та основоположних свобод, що дозволило в майбутньому можливість громадянам нашої держави одержати особисте право звертатися за захистом своїх порушених прав до Європейського суду з прав людини.

Враховуючи реалії сьогодення, доцільним є розглянути зміст статті 28 Конституції України, в якій закріплено положення, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [4]. Підсумовуючи слід додати, що поняття прав людини і громадянина віддзеркалює факт, що кожна людина має певний комплекс невід'ємних прав і певних особливостей, які зумовлюються та ґрунтуються на факті існування людини, отже повинні розглядатися як гарантії її гідності. Ти паче що, стаття 22 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», закріплює своїми положеннями, що введення воєнного стану не може бути підставою для застосування тортури, жорсткого чи принижуючого людську гідність поводження чи покарання [5].

Доцільним є зауважити на тому, що право людини на гідність закріплюється, як національними, так і міжнародними правовими актами, що надто часто відображається у практиці Європейського Суду з прав людини. Постійно, акцентується увага і підкреслюється на абсолютній забороні катувань в практиці Європейського Суду з прав людини, що зосереджує увагу на особливу фундаментальну цінність демократичного суспільства, відповідно обов'язок держави полягає у вшануванні і захисті вказаного права за будь-яких умов. Застосування катувань та жорстоке поводження з людиною повністю нівелюють принцип людської гідності, їх використання визначається абсолютною заборонаю, навіть коли мова йде про війну. Резюмуючи зауважимо, що на міжнародному рівні прийнято, що: по-перше, усі права людини впливають із властивої людській природі гідності; по-друге, що людина може здійснювати соціальні, економічні та культурні права та право на соціальне забезпечення для підтримання гідності людини та вільного її розвитку; по-третє, що освіта повинна спрямовуватися також і на усвідомлення гідності людини; по-четверте, що право на гуманне поводження і повагу до людської гідності мають усі особи, які позбавлені волі [6, с. 566].

Для успішного вдосконалення механізмів захисту прав людини під час воєнного стану важливо проводити дослідження та аналіз вже існуючих механізмів, визначати їх ефективність та виявляти недоліки. На основі цього можуть бути запропоновані рекомендації щодо покращення механізмів захисту прав людини. Також важливо проводити освітню та інформаційну роботу серед населення щодо прав людини та їх захисту, а також розвивати співпрацю між національними та міжнародними організаціями, що займаються захистом прав людини.

У свою чергу, рішення щодо обмеження прав та свобод громадян приймається військовим командуванням разом із іншими органами влади. Зазначимо, що відповідно до частини 3 Указу Президента України № 64/2022 під час дії воєнного стану можуть бути обмежені чи частково обмежені права, які безпосередньо передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [7]. Так, у зв'язку із ухвалення такого Указу Президента України, було впроваджено комендантську годину, яка обмежує свободу пересування громадян нашої країни та їх перебування у певній місцевості, чим забезпечує захист їх життя, адже найчастіше обстріли російськими військами здійснюються у нічний час. Також, в умовах воєнного часу запроваджується обов'язкова перевірка документів та огляд особистих речей, в тому числі маються на увазі транспортні засоби, житлові та нежитлові приміщення.

Зазначимо, що в умовах воєнного стану у громадян нашої країни може примусово відчужуватися майно, яке визначається необхідним для потреб держави, наприклад: транспортні засоби, мисливська зброя та інше. Вартість відчуженого майна компенсується на підставі документа, що безпосередньо містить висновок про вартість такого майна, а відповідна компенсація може проводитися одразу чи після закінчення дії правового режиму воєнного стану.

Під час воєнного стану в межах тимчасових обмежень можуть запроваджуватися певні заходи конституційних права та свобод людини і громадянина: встановлення (посилення) охорони, введення особливого режиму роботи об'єктів державного значення; трудова повинність для осіб. Стосовно останнього, зазначимо, що трудова повинність може полягати: у виконанні робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного стану; суспільно корисні роботи, що виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів та сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення та не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки осіб [8].

Також, необхідно акцентувати увагу на механізмах захисту прав людини в умовах воєнного стану в Україні та зарубіжних країн.

Україна, як і інші країни, має різні механізми захисту прав людини під час воєнного стану. Одним з основних механізмів є міжнародне право, зокрема Женевські конвенції та їх додатки, які регулюють поведінку сторін конфлікту відносно цивільних осіб, в'язнів війни та поранених. Україна також має національні законодавчі акти, які регулюють поведінку військових та інших посадових осіб у воєнний період.

Україна також має механізми захисту прав людини, що діють у невоєнний період, які можуть бути застосовані і в умовах воєнного стану. Наприклад, Національний центр прав людини, що був створений за підтримки ООН, займається моніторингом порушень прав людини та наданням правової допомоги. Також діє Комітет з питань прав людини при Верховній Раді України, який займається розглядом скарг на порушення прав людини.

Щодо досвіду зарубіжних країн, можна відзначити, що вони мають різні механізми захисту прав людини під час

воєнного стану. Наприклад, деякі країни мають спеціальні органи, які займаються захистом прав людини в умовах воєнного конфлікту. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки діє Комісія з прав людини в районах бойових дій, яка займається моніторингом порушень прав людини та наданням допомоги постраждалим.

Також важливим механізмом захисту прав людини є міжнародні органи, такі як Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний комітет Червоного Хреста та інші, які займаються захистом прав людини в умовах воєнного конфлікту. Крім того, різні країни розвивають різні підходи до захисту прав людини в умовах воєнного стану, в залежності від своєї культури, історії та політичних умов.

У цілому, важливим є комплексний підхід до захисту прав людини під час воєнного стану, що включає як міжнародні, так і національні механізми захисту прав людини. Також важливо, щоб ці механізми були ефективними та мали достатній рівень захисту прав людини в умовах воєнного конфлікту. Для досягнення цієї мети потрібно проводити дослідження та аналізувати досвід зарубіжних країн, а також постійно вдосконалювати національні механізми захисту прав людини.

Існує кілька способів вдосконалення національних механізмів захисту прав людини в умовах воєнного стану. Нижче наведено кілька можливих підходів:

розроблення та вдосконалення національного законодавства щодо захисту прав людини в умовах воєнного конфлікту. Необхідно розробити закони та правила, які би регулювали дії військових та цивільних осіб під час воєнного стану, включаючи механізми розслідування порушень прав людини та належну відповідальність за них;

підвищення кваліфікації фахівців, які займаються захистом прав людини. Уряд повинен забезпечити навчання та підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, суддів, прокурорів та інших фахівців, які займаються захистом прав людини в умовах воєнного стану;

створення механізмів звітування та контролю. Уряд повинен створити механізми звітування та контролю, які би дозволяли забезпечувати ефективний захист прав людини в умовах воєнного стану. Наприклад, можна створити незалежну комісію, яка би розслідувала порушення прав людини в умовах воєнного конфлікту та забезпечувала належну відповідальність за них;

залучення громадськості до процесу захисту прав людини. Громадськість повинна мати можливість брати участь у процесі захисту прав людини в умовах воєнного стану. Наприклад, можна створити механізми залучення представників громадських організацій та журналістів до роботи з правами людини в умовах воєнного конфлікту;

співпраця з міжнародними організаціями та іншими країнами. Україна може взяти на озброєння досвід інших країн та співпрацювати з міжнародними організаціями з прав людини для вдосконалення своїх національних механізмів захисту прав людини в умовах воєнного стану.

Всі ці підходи можуть бути ефективними для вдосконалення національних механізмів захисту прав людини в умовах воєнного стану. Проте, важливо, щоб Уряд та громадськість діяли в партнерстві та забезпечували взаємодію в цьому процесі.

**Висновок.** В реаліях сьогодення, розвиток державності нашої держави є проблемним в аспекті дотримання і забезпечення правового статусу людини і громадянина, а саме в елементі втілення конституційних принципів, безпосередньої реалізації всіх прав і свобод, а також гарантування їх обов'язкового захисту в умовах воєнного стану. Так, у зв'язку із введенням правового режиму воєнного стану на всю територію держави, значним чином збільшився перелік можливим способів обмеження основоположних прав та свобод громадян нашої держави, що створений задля більш ефективного забезпечення схоронності та захисту

громадян України. Отже, правовий режим під час дії воєнного стану варто досліджувати як спосіб відновлення умов, за яких людина може ефективно реалізувати свої права та свободи. Таким чином, права людини визначають межі

діяльності державної влади щодо введення правового режиму воєнного стану і засобів, що ним запроваджуються. При цьому низка прав не може бути обмежена, а обмеження інших прав не може знищувати їх сутність.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Кучук А.М. Теоретичні основи правового поліцентризму: монографія. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
2. Рабінович П. М. Основоположні права людини: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження та викладання. *Право України*, 2015. С. 9–23.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 20.05.2023).
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 20.05.2023)
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 20.05.2023).
6. Цебенко С. Гідність людини і міжнародні стандарти. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. 563-569 с.
7. Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 20.05.2023).
8. Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 20.05.2023).